

G. Indrēvica foto, 2023

Zigrīda Apala

SUDRABA GALDA PIEDERUMU ATRADUMI CĒSU VIDUSLAIKU PILĪ

Sudraba izstrādājumi pieder pie tiem nedaudzajiem atradumiem, ko reti iegūst Latvijas arheoloģisko pieminekļu kultūrslāņos. Vēl retāk sastopami ir sudraba galda piederumi. Izņēmums ir Vācu ordeņa Livonijas atzara celtā Cēsu pils (13.–18. gs.), kur arheoloģisko izrakumu gaitā līdz šim jau atrasti septiņi minētajai atradumu kategorijai piederīgi priekšmeti – dzeramais biķeris, piecas karotes un dakšiņa.

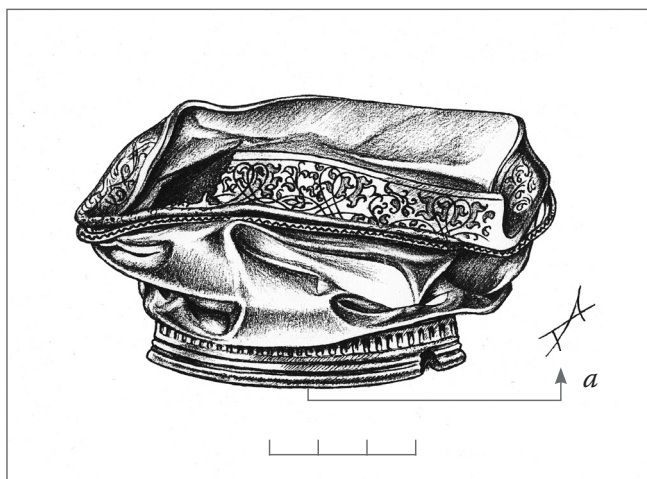
Pirmos trīs ar 16. gadsimtu datējamus sudraba galda piederumus – biķeri, karoti un saliekamo dakšiņu-karoti – atrada jau izrakumu pirmajā – 1974. gadā. Tos uzgāja Livonijas kara laikā 1577. gada rudenī sagrautā Cēsu pils rietumu korpusa drupās (Apala 1983a, 21). Sudraba biķeri (1. un 2. att.) atrada rietumu korpusa 2. pagrabtelpas drupās (kv.: x 3,8; y 12,95) apmēram 30 cm virs telpas klona. To klāja 2,65 m bieza būvgružu kārtā, kuru veidoja iebrukušā korpusa sienu akmeņu un kaļķu javas gabali, ķieģeļi, griestu siju fragmenti un jumta dakstiņu šķembas. Šī smaguma dēļ trauciņš bija tik ļoti saspiests, ka tā formu varēja atjaunot tikai grafiskas rekonstrukcijas veidā (1. att.: C).

Atrastais biķeris ir 6,7 cm augsts un 99,71 g smags, kalts no 1,3 mm biezas 900. proves¹ sudraba plāksnes. Tā augšmalu rotā 1,5 cm plata, smalki iegravēta 16. gadsimtā izplatītā moreskas ornamenta josla, ko apakšmalā noslēdz 3 mm plata stīpiņa ar izceltu, gofrētu vidu. Biķera pamatne ir pielodēta korpusam, un arī to klāj 4 mm plata regulāru, vertikālu svītru josla. Biķeris nav zīmogots. Uz tā nav ne pilsētas, ne meistara, ne arī proves zīmju, kas palīdzētu noskaidrot biķera izgatavošanas vietu. Vienīgi uz trauka pamatnes, kuras diametrs ir 6,6 cm, ar sudrabkaļa kaltiņu (štiheli) iestrādāta figurāla zīme, kas, visticamāk, ir t. s. mājas zīme. Šajā sakarā interesants ir metālmākslinieka Jāņa Mikāna atzinums, ka minētā zīme uz biķera pamatnes radusies vēlāk. Tādā gadījumā tā varētu būt liecība par proves noteikšanu.

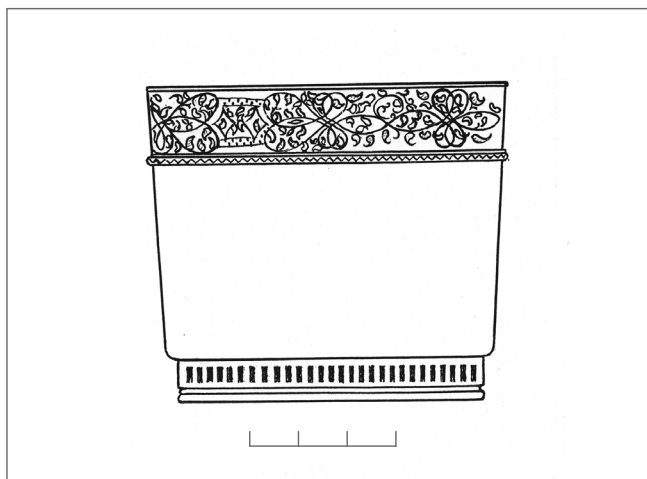
¹ Proves visiem rakstā minētajiem sudraba galda piederumiem noteiktas Latvijas Republikas Valsts probes uzraudzības inspekcijā. Metālmākslinieks Jānis Mikāns izteica viedokli, ka zemē ilgi gulējuši sudraba izstrādājumi zaudē ligatūru, tāpēc senajiem priekšmetiem mūsdienās ņemtās proves, iespējams, uzrāda tirāku sudrabu.

Biķera apdare, ornamenta liniju smalkums un sarežģītība norāda uz augstu meistarību un liek domāt, ka tas izgatavots kāda lielāka kultūras centra darbnīcā. Iespējams izgatavošanas laiks – 16. gadsimta otrā puse. Par šajā laikā Cēsu pilsētā praktizējošiem sudrabkaļiem ziņu trūkst. Vienīgi zināms, ka 1558. gadā Cēsu komturs Volters Kvāde (*Quade*) ziņojumā Rīgas rātei par bēgli Hansu Ginteru (*Günter*), kurš uzdevies par arhibīskapa sudraba mantzini (*Silberknecht*), min zeltkali Peteru Fosu (*Vosz*), pie kura Ginters gribējis iestāties darbā (Vilīte 1993, 100).

Turpat līdzās biķerim (kv.: x 3,6; y 13,05) 2,7 m dziļumā atrada labi saglabājušos sudraba karoti, kurai viegli deformēts kāts un kausiņa viena mala. Karote ir 21,9 cm gara, ar dziļu un 5,7 cm platu bumbierveida kausiņu. Tā izgatavota no 916. proves sudraba un sver 58,25 gramus. Karotei ir garš, cilindrisks, griezumā sešskaldņu kāts, kura pamatnes daļā ir akantu lapu un profilējuma rotājums. Motīvs atkārtots arī kāta augšdaļā, ko noslēdz pogai līdzīgs profilēts noapaļojums.

1. att. Sudraba biķeris VI 213: 243
a – zīme uz biķera pamatnes
I. Siliņas zīmējums

2. att. Biķera VI 213: 243
rekonstrukcija
I. Siliņas zīmējums

Karotes aizmugurē, vietā, kur kausiņš savienojas ar kātu, iegravēta īpašnieka monogramma – burti “S. P.”, bet zem monogrammas – ģerbonis vairogā. Tajā redzams krusts, ko divās daļās sašķēļ mēness sirpis (3. att.: 2). Karotei ir rūpīga apdare, kas liecina par zināmu meistara kvalifikāciju.

Formas un izmēru ziņā analogu karoti darinājis Rīgas meistars Tomass Smolde (*Thomas Smolde*) (Vilīte 1993, 28), kurš 1573. gadā minēts cunftes protokolu grāmatā, un meistara statusu ieguvis 1580. gadā. Atšķirība abām karotēm ir tāda, ka Rīgas karotei pie kāta pamatnes nav akanta ornamenta. Tā vietā atrodas vīrieša pusfigūra ar cirvi, bet uz kāta virsmas iegravēts uzraksts “MATTHIAS. DOLBRA. IVDAEAE. PRASV. IN. OPRIS PERCUSSUS IVGVLD CONSTBILIVIT OPVS 1600”, kas apzīmē šo izstrādājumu kā apustuļa karoti (Leistikow 1996, 80). Citām, senākām karotēm apustuļa figūras parasti gan bija novietotas karotes kāta augšgalā (Benker 1978, fig. 27, 43, 51).

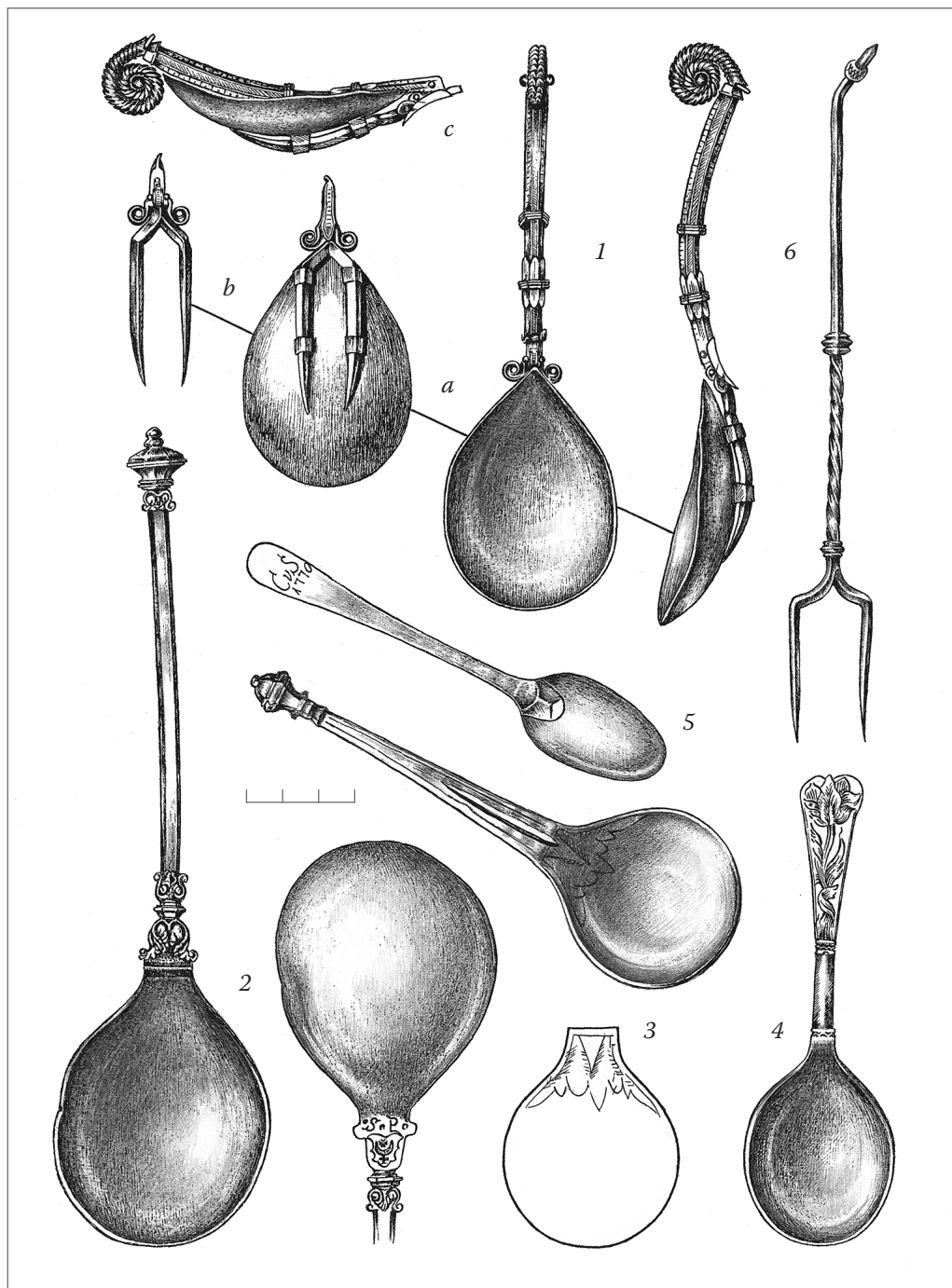
Apustuļu karotes viduslaikos bija iecienīta dāvana bērnu kristībās, turklāt uz karotes atveidoto apustuli izvēlējās pēc krustvecāku vai krustbērnu vārda (Leistikow 1996, 80). Kristībās, kāzās, vīraka kvēpināšanai un īpaši kronēšanas ceremonijās lietotajām karotēm bija simboliska nozīme, tādēļ tās tika sevišķi krāšņi izrotātas (Benker 1978, 14).

Kā varētu skaidrot Cēsu un Rīgas karošu līdzību? Nav šaubu, ka Rīgas apustuļa karoti Tomass Smolde darinājis savas meistarības pilnbriedā, uz tās ir iegravētas kā Rīgas pilsētas, tā paša meistara zīmes. Cēsu karote, kura kultūrslānī nokļuva jau 1577. gadā, varētu būt attiecināma uz viņa agrīnāku darbības laiku. Varbūt tāpēc uz Cēsu karotes trūkst meistara zīmes? Mazāk ticams, ka Smolde būtu kopējis kāda cita, mums pašreiz nezīnāma meistara gatavotas karotes formas un izmērus.² Var piebilst, ka Rīgas meistara darinātā apustuļa karote glabājas Berlīnes mākslas muzejā Vācijā.

Trešais pils rietumu spārna 2. pagrabtelpā iegūtais sudraba priekšmets ir saliekamā dakšiņa-karote. To atrada telpas dienvidrietumu stūrī (kv.: x 2; y 7) uz klona pie apmēram 26 gadus vecas sievietes skeleta kauliem (Apala 1983a, 17). Sieviete ap vidū bijusi grezna sudraba ķēžu josta, kurai atbilstoši tālaika metodei piekārtis nazis, atslēgas un ar zīda audumu pārvilktā, brokāta lentēm greznota ādas somiņa (Apala 1983a, 17). Tajā līdz ar dažādiem sīkiem tērpa rotāšanas priekšmetiem un dažām 16. gadsimta vidū vai otrajā pusē kaltām monētām bija saliekama dakšiņa-karote, kas atradās salocītā stāvoklī (3. att.: 1c; 4. att.).

Šī izstrādājuma 9 cm garais kāts ir griezumā sešskaldņu, klāts viscaur ar sīku, iegravētu svītriņu kombinācijām. Kāta augšdaļā rūpīgi izveidota gliemeža figūra (3. att.: 1). Apakšdaļā pie dakšiņas zaru plečņiem ir arī smalki, figurāli rotājumi (3. att.: 1b). Karotes kausiņam bumbiera forma, kas augšdaļā nedaudz pastiepta, lai tas labāk balstītos uz dakšiņas zaru slīpajiem plečņiem. Kausiņš ir 4,6 cm plats, 6,5 cm garš, gludu virsmu, ar aizmugurē pielodētām četrām austiņām dakšiņas zaru uzmaukšanai (3. att.: 1a). Dakšiņa-karote sver 39,94 g, tā izgatavota no 875. proves sudraba. Kāta lejasdaļā atradusies kultūrslānī sabojātā šarnīra vieta.

² Salīdzinājumam: Cēsu karotei garums – 21,9 cm, kausiņa platums – 5,7 cm, forma – bumbierveida; Rīgas karotei garums – 21,4 cm, kausiņa platums – 5,6 cm, forma – bumbierveida. Abām karotēm kāts cilindrisks, griezumā sešskaldņu, kāta aizmugurē – ģerbonis un īpašnieka iniciāļi.

3. att. Sudraba karotes un dakšiņas: 1 – saliekamā dakšiņa-karote (VI 213: 275), a – karotes kausiņš, b – dakšiņa, c – dakšiņa-karote salocītā stāvoklī; 2 – karote (VI 213: 242); 3 – karote (VI 213: 1300); 4 – karote (VI 213: 1206); 5 – karotīte (VI 213: 4389); 6 – dakšiņa (VI 213: 8377)

I. Siliņas zīmējums

Lai gan aplūkojamā dakšiņa-karote ir laba meistara rūpīgs darbs, uz tās nav atrodama meistara zīme. Zināms, ka 15.–16. gadsimtā galda piederumu greznību noteica pasūtītājs, bet meistari, augstu turot savu godu, gādāja par nevainojamu izpildījumu (Benker 1978, 15). Meistara zīmes klātbūtne garantēja izstrādājuma kvalitāti.

Cēsu saliekamā dakšiņa-karote ir vienīgais zināmais šāda veida 16. gadsimta atradums Baltijā. Taču vēlajos viduslaikos un renesanses laikā Eiropā galda piederumi ar dubultfunkciju (dakšiņa, kam uzmauc karotes kausiņu, karote, kam vienā galā ir lielāks, otrā – mazāks kausiņš, t. i., dubultkarote) bija ļoti pazīstami un izplatīti. Bija parasts, ka viesis nesa līdzīgu savus ēdamrikus (Benker 1978, 15). Tos ievietoja ādas futrāļos, makstīs, makos, somiņās, etvijās u. tml. Salocītā veidā ēdampiederumus bija ērtāk pārnēsāt. Vēlāk, 18. gadsimtā, nostiprinās apzīmējums – ceļojuma piederumi, ceļojuma karotes u. c.

Nākamās divas sudraba karotes atrada 1977. gadā, kad izrakumu darbi jau notika Cēsu pils dienvidu pusē. Karotes uzgāja tilta kreisajā pusē situētā II izrakumu laukuma virskārtas būvgružos.

Abas karotes ir ļoti saglabājušās, nav deformētas. Tās attiecināmas uz 17. gadsimtu. Viena no karotēm atradās (kv.: x 18,3; y 18,5) 0,97 m dziļumā, gaišas krāsas būvgružiem pārjauktā zemē. Karote ir tikai 12,6 cm gara, tā sver 25,63 g un kalta no 900. probes

4. att. Fragmentāri saglabājusies ādas somiņa ar tajā ievietotiem priekšmetiem. Fotoattēlā atradums redzams pirms somiņas satura preparēšanas

V. Šaicāna foto, 1974

sudraba. Kausiņam ir ovāla forma, un tas ir 4 cm plats. Karotes kāts – īss, tikai 7,4 cm, plakans, augšdaļā paplatināts, un tajā iegravēta naturālistiska tulpe ar lielu, uzplaukušu ziedu. Zem zieda un arī pie kāta pamatnes reljefi svītru izcēlumi (3. att.: 4). Tuvāka līdzība kā formas, tā rotājuma ziņā ir Norvēģijā iegūtai 17. gadsimta karotei, kas atrodas Viktorijas un Alberta muzejā Londonā (Benker 1978, 81).

Otru karoti atrada pils aizsarggrāvja malā (kv.: x 18,8; y 13,6) 0,8 m dziļumā. Karote ir 14,4 cm gara, 28,09 g smaga un kalta no 900. proves sudraba. Kausiņš tai ieapaļš, 4,8 cm plats, dziļš. Kāts ir plakans, sašaurināts, augšdaļā tas noslēdzas ar profilējumu joslu un skaldņotu cepurīti. Kāta virsmā ievilkta dažas vertikālas svītras, bet pie kāta pamatnes kausiņa iekšpusē iegravēta stilizēta akanta lapa (3. att.: 3). Šādā veidā kausiņu iekšpusē iegravēti ornamentu zināmi vairākām 17. gadsimta un arī 18. gadsimta karotēm. Salīdzinājumā ar pils rietumu spārņa 2. pagrabtelpā atrastajiem galda piederumiem šīm abām karotēm ir vērojama paviršāka, vienkāršāka apdare. Tās droši varētu uzskatīt par vietējo Cēsu sudrabkaļu darbiem. Tiesa, tas gan nenozīmē, ka Cēsu meistari nevarēja veidot augstvērtīgus darbus. 17. gadsimtā Cēsis ir zināmi vismaz pieci sudrabkaļi (Vilīte 1993, 100, 101).

Uz jaunākiem laikiem attiecināma 1984. gadā iegūtā sudraba tējkarote. To atrada IV izrakumu laukumā 4. kārtā (kv.: x 41,4; y 13,6) 1,55 m dziļumā pils grāvja nogāzes tumšajā, mitrajā kultūrslāņa zemē, rajonā starp pils dienvidu torni un tiltu. Karotīte ir 12,42 cm gara un 13,16 g smaga, izgatavota no 875. proves sudraba. Tā ir vienkārša parastas formas karotīte ar gludu virsmu un augšdaļā paplatinātu, noapaļotu kāta galu, kura aizmugurē iegravēta monogramma “C v S” un gadskaitlis “1770” (3. att.: 5). Pamatojoties uz monogrammu un gadskaitli, var pieņemt, ka karotīte piederējusi kādam grāfu Zīversu (*Sievers*) dzimtas loceklim. Kā zināms, Cēsu pili un pilsmuižu 1777. gadā no barona Kārļa Ādama fon Volfa (*Wolff*) par 9600 Alberta dālderiem nopirka majors Kārlis Eberhards fon Zīverss (1745–1821). Vēlāk, 1823. gadā, to mantoja viņa dēls Kārlis Gustavs Zīverss (1772–1856) (*Sievers* 1857, 52). Abi ir vienīgie Zīversu dzimtas Cēsu zara pārstāvji, kuru vārds oriģinālrakstībā sākas ar burtu C (*Carl*). Atrastā karotīte būtu saistāma ar kādu zīmīgu notikumu Kārļa Eberharda dzīvē, jo Kārlis Gustavs 1770. gadā vēl nebija dzimis.

Beidzamo aplūkojamo priekšmetu – t. s. konfekšu dakšiņu – ieguva 1998. gadā, kad izrakumi notika pils ziemeļu torņa ārpusē. To atrada G-1 izrakumu laukumā 2. kārtā (kv.: x 1; y 75,2) sikiem būvgružiem pārjauktā tumšpelēkā, irdenā kultūrslānī ap 4,5 m no torņa sienas.

Dakšiņas garums ir 19 cm, svars – 15,92 g, prove – 916. Tās slaido, galā viegli atliekto kātu noslēdz stilizētas ozolzīles atveidojums (3. att.: 6). Kāta vidusdaļu rotā profilējumu josla, kas tordēto apakšdaļu atdala no griezumā kvadrātiskas augšdaļas. Kāts bijis apzeltīts. Apzeltījums joprojām saglabājies kāta tordētajā daļā un samanāms pie ozolzīles, bet kāta augšdaļā, vietā, kuru aptver pirksti, tas pilnīgi izzudis. Šādas saldumu dakšiņas ietilpa viduslaiku izsmalcinātās sabiedrības galda piederumu komplektos. Paradums, kas, šķiet, bija nācis no Itālijas, noteica katru lielāku maltīti beigt ar saldēdienu – “konfekti” (franču *confection*), kas bija no iecukurotiem un dažādām garšvielām bagātinātiem augļiem gatavots saldums (Benker 1978, 15). Lai ēdot neapķeptu pirksti, lietoja šos smalkos divzarainos rīkus – konfekšu dakšiņas. Uz dakšiņas

zariem varēja uzmaukt arī lāpstveida plāksnītes ar uzrotītām sānu malām vai karotes kausiņus. Tādas dakšiņas literatūrā dēvētas arī par konfekšu karotēm. Divas tādas karotes 1480. gadā meistars Alberts Zommers (*Sommer*) darinājis Līneburgas rātei Vācijā (Benker 1978, 51). Interesanti, ka gan Līneburgas konfekšu karotēm, gan Cēsis atrastajai dakšiņai kāta veidojums ir izteikti līdzīgs. Ņemot vērā atradumu apstākļus, Cēsu konfekšu dakšiņa, visticamāk, būtu jāattiecina uz 16. gadsimtu. Tomēr tas, ka dakšiņai uz kāta labi redzamas ilgstošas lietošanas pazīmes (nogrudināta virsma, noapaļotas šķautnes), pieļauj domu, ka dakšiņa varētu būt izgatavota jau 15. gadsimta beigu posmā.

Spriežot pēc līdzīgu priekšmetu aprakstiem un attēliem literatūrā, saldumu karotes funkcija varētu būt arī Cēsis iegūtajai saliekamajai dakšiņai-karotei.

Viduslaiku karotes tiklab atradumos, kā zīmējumos sastopamas reti. Vienkāršā tauta lietoja mazvērtīgas koka karotes. Vidusšķiras pārstāvji mēdza karošu kātus apkalt ar sudrabu, bet greznās sudraba karotes piederēja sabiedrības virsslānim (Benker 1978, 19).

Livonijas kara laikā Cēsu pili koncentrējās lielas vērtības, kas piederēja pašam redzamākajam Cēsu un to plašākās apkārtnes personām. Arī šie nedaudzie kultūrslāni saglabājušies un isajā apskatā ietvertie sudraba priekšmeti ir konkrētas liecības, kas raksturo 16.–17. gadsimta galda kultūru, ēšanas paradumus un lietišķās mākslas attīstības līmeni Latvijā.

ATTĒLU PIELIKUMS

*I att. Bīķeris VI 213: 243
A. Opoļska foto, 2023*

*II att. Saliekamā dakšiņa-karote VI 213: 275
A. Opoļska foto, 2023*

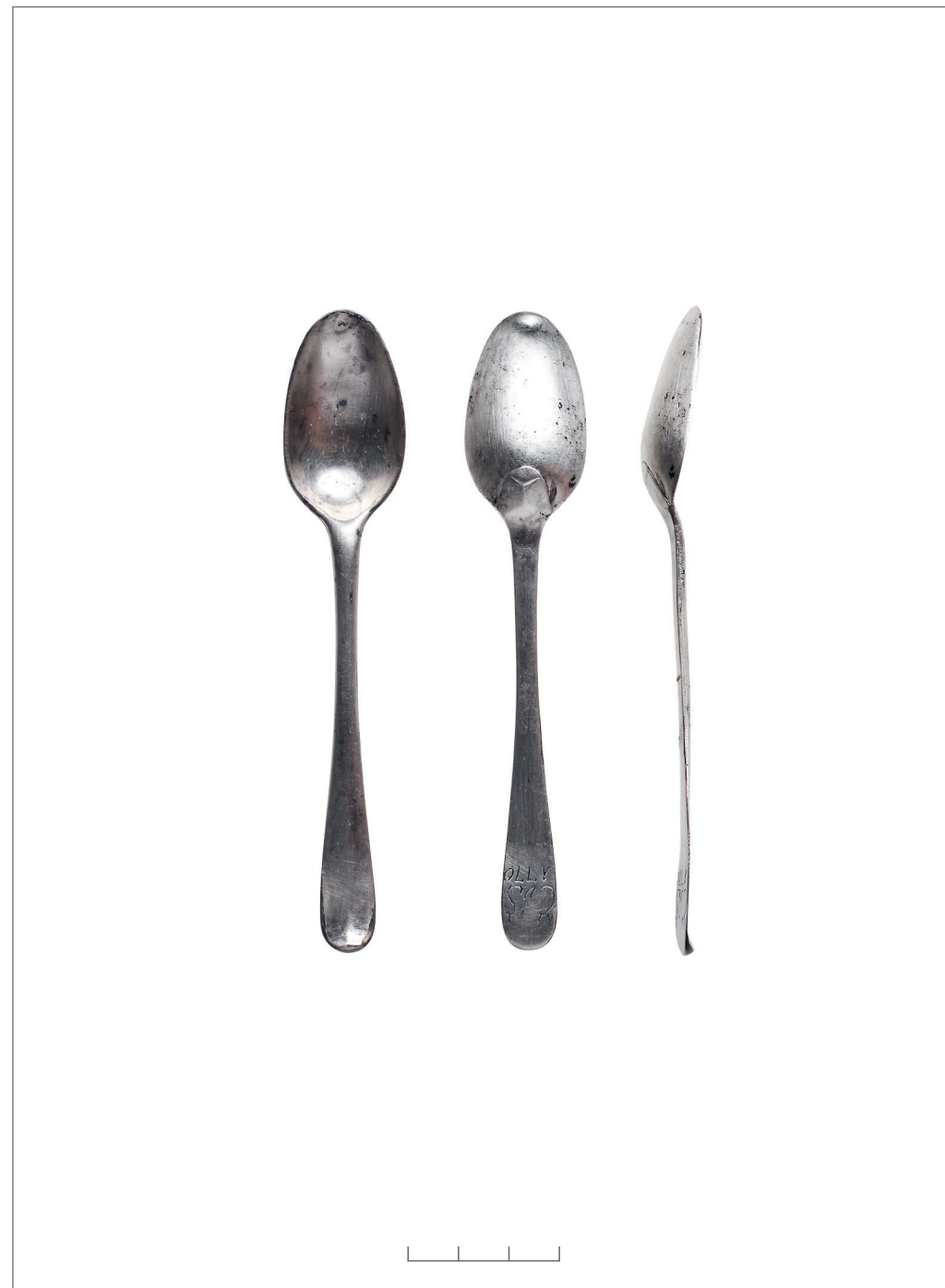
III att. Karote VI 213: 242
A. Opołska foto, 2023

IV att. Karote VI 213: 1300
A. Opołska foto, 2023

V att. Karote VI 213: 1206
A. Opoļska foto, 2023

VI att. Karotīte VI 213: 4389
A. Opoļska foto, 2023

Zigrīda Apala

SILVER TABLEWARE FINDS AT CĒSIS MEDIEVAL CASTLE

Summary

Silver tableware is rarely retrieved from the cultural layers of Latvia's archaeological monuments. Seven items belonging to this category have been found so far during the archaeological excavations at Cēsis Castle.

Three pieces of silver tableware dating back to the 16th century – a beaker, a spoon and a foldable fork-spoon – were found in the first year of excavation, in 1974. The ornamentation of the beaker, the delicacy and intricacy of the decorative motif's lines indicate a high level of craftsmanship and suggest that it was made at a workshop in a larger cultural centre. The spoon is also meticulously finished, which indicates that the craftsman had acquired a certain level of skill. On the back of the spoon, where the bowl meets the handle, is an engraving – the monogram of the owner – the letters S.P., and below the monogram is a shielded coat of arms. The Cēsis foldable fork-spoon is the only 16th century find of its kind in the Baltics. However, in the late Middle Ages and Renaissance, dual purpose cutlery (a fork with an attachable spoon, a spoon with a larger bowl on one end and a smaller one on the other, i.e., a double spoon) was known and common across European lands.

Two well-preserved silver spoons were found in 1977 and date to the 17th century. Compared to the other cutlery analysed in this article, the ornamentation of these two spoons is noticeably simpler and more lackadaisical. They could be considered the work of local silversmiths from Cēsis. A silver teaspoon found in 1984 and engraved with the monogram C v S and the year 1770 on the back of the end of its stem is more recent.

The so-called dessert fork was recovered during the 1998 excavation season and probably dates from the 16th or late 15th century. Such dessert forks were part of the cutlery sets of the medieval elites.

The silver items preserved in the cultural layers and included in the overview are important evidence of 16th-17th century table culture, eating habits and the level of development of the applied arts on Latvian soil.

VII att. Dakšīņa VI 213: 8377
A. Opoļska foto, 2023

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala 1983 – *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pili // Arheoloģija un etnogrāfija XIV. – Rīga, 1983. 14.–23. lpp.
- Benker 1978 – *Benker G.* Alte Bestecke. Ein Beitrag zur Geschichte der Tischkultur. – München, 1978
- Leistikow 1996 – *Leistikow A.* Baltisches Silber. – Lüneburg, 1996
- Sievers 1857 – *Sievers J.* Wenden, seine Vergangenheit und Gegenwart. – Rīga, 1857
- Vilīte 1993 – *Vilīte V.* Latvijas sudrabkaļi. Darbi un meistara zīmes. – Rīga, 1993

UDK 728.8(474.365)
(08)

Cēsu pils raksti V

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektore *Ieva Zarakovska*

Tehniskā redaktore *Elita Egle*

Tulkotāja *Lelde Beņķe-Lungeviča*

Tulkojumu korektors *Aleks Pluskowski*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

ISBN 978-9934-9257-0-2

© Rakstu autori, 2024

© Cēsu muzejs, 2024

Izdevējs *Cēsu muzejs*

Iespiests un iesiets *SIA "PNB Print"*